

MÓRA FERENC ÉS A TERMÉSZETTUDOMÁNY

„En valamivel többre vittem annál, hogy a rózsában csak szepet lássak... Fűt, fát, virágot hamarabb megszerettem, mint az embereket és nyilván tartani fogom velük a barátságot egész addig, míg egyéb tennivalóm nem lesz, mint kékszemű vadlent és pirosat nevető pipacsot üzengetni fel a föld alól...”

A sors más utakra sodort, a tudós mikroszkópja helyett a költő íróasztalához ültetett, aki lelkével megsejti ugyan a virág és ember testvérvoltát, de a tudós módszereivel nem tudja ezt bizonyítani...”

(Móra Ferenc)

A népünk közszerzetében álló s rendkívüli olvasottságnak örvendő írónkról, Móra Ferencről a halála óta eltelt negyedszázadon keresztül sokat írtak már, de korántsem elegendőt. Monográfusa, Földes Anna¹ kezdi meg életműve problémáinak „feltárását és megválaszolását”. Rajta kívül is sokan foglalkoztak Mórával, az emberrel, az íróval, a humoristával, a publicistával, a régésszel, a polihisztorral, megírták forradalmi szereplését stb., de (Moesz később idézett tanulmánya kivételével) nem foglalkoztak – a természetvizsgálóval.

Természetrájk tanárnak készült, az ehhez szükséges szakismereteket négy éves egyetemi pályája alatt megszerezte. Amikor a század elején a szegedi múzeumhoz került, megvolt a lehetősége, hogy tollából természettudományi tanulmányok szülessenek. De nem születtek, csupán egy polgári iskolai természetrajz tankönyvre futotta ereje. Pályát cserélt, s erre maga az író adja meg a választ több helyen is írásaiban.

Sokat tett a természettudományok népszerűsítéséért. Ez egyik főérdeme. Bár a tudományok népszerűsítése elsősorban a tudósok feladata lenne, a nép széles rétegei mégsem az ő tollukból nyerik ezeket az ismereteket. Egy Lambrecht Kálmán, Moesz Gusztáv, sőt egy Herman Ottó (aki annyit járt az egyszerű emberek, pásztorok, halászok között) írásai sem lehetnek olyan elterjedtek az olvasóközönség körében, mint költőink vagy íróink munkái.

Szellemi életünk kiválóságainak, Petőfinek, Jókainak, Tompának, Gárdonyinak s nem utolsó sorban Móra Ferencnek életművében különböző formában, de lépten nyomon föllelhető a természet iránti végtelen szeretet. Nagy költőnk hívja föl a figyelmet az eddigelé mostoha táj, az Alföld természeti szépségeire. Tompa már megszemélyesíti s megszólaltatja a természetet. Jókai kisdíák korában, hóna alatt kincselével, Diószegi és Fazekas fűvészkönyvével, Komárom környékén csatangolva jegyzi el magát a természethistoriával, különösképpen a „scientia amabilis”-sel. Gárdonyi és Móra nevelői pályára készülnek, de egyikük sem marad meg ezen, – újságíró, majd hivatalos író lesz mindkettőjükből. S van bennük még egy hasonlatosság: ami egyideig, vagy örökre azonos városhoz, Szegedhez fűzi őket.

¹ Földes Anna: Móra Ferenc (Nagy Magyar Írók sorozat) Bpest, 1958.

Íróink közül Jókai, Gárdonyi, és Móra nyújtják a legtöbb természettudományos ismeretet az olvasó népnek.

Következőekben, mint az író „nagy ablakos házá”-nak, a róla elnevezett szegedi múzeumnak kutatója megkísérlem, hogy betekintést nyújtsak Móra ouvre-jének természettudományos hagyatékába.

I. A természetrajz-tankönyv író

A fiatal Móra Ferencet 1896-ban, gimnazista korában, egy nyári vakáció alkalmával István bátyja társaságában ejti meg a pusztuló pusztta homokbuckáinak s a Tisza ártér kolokános, tündérfátylas morotváinak varázsa s ekkor érlelődik meg benne a gondolat, hogy természetrajz-földrajz tanár lesz.² Négy esztendő hallgat a budapesti egyetemen, ahol legkedvesebb tanára Mágócsy-Dietz Sándor, a botanika professzora volt; az ő hatására vált Móra kedves tárgyává a növénytan. Mindig szívesen látogatta a növénytani, különösen a mikroszkópkezelési gyakorlatokat s azok közé a ritka tanárjelöltek közé tartozott, akik kirándulások alkalmával meg tudták különböztetni a rozst a búzától.³

Egyetemi éveinek nyomorúsága semmiben sem különbözött a többi, vidékről fölkerült paraszt- vagy proletár származású ifjakétól. A hideg, töröttablakú hónapos szoba, a rongyos cipő, kopott ruha éppen úgy hozzájuk tartozott, mint az akkori úri Magyarország túlpartról való szemlélete, Móra esetében ehhez még a fiatal tapasztalatlansága járult, amikor még azt hitte, hogy a lexikonokban lakozik az emberi bölcsesség.

„Fölkerültem az egyetemre és egyforma lelkesedéssel hallgattam Beöthy Zsolttól esztétikát, Gyulai Páltól magyar irodalmat, Lóczy Lajostól földrajzot, Mágócsy-Dietz Sándortól botanikát... Természetes, hogy ennek nem lehetett jó vége. Egy huszonhárom éves ifjúból, aki úgy eltékozolta az életet – komoly dolgot csak egyet csinált: félévig segédtanár volt – nem lehetett más, csak író, vagy múzeumigazgató...”

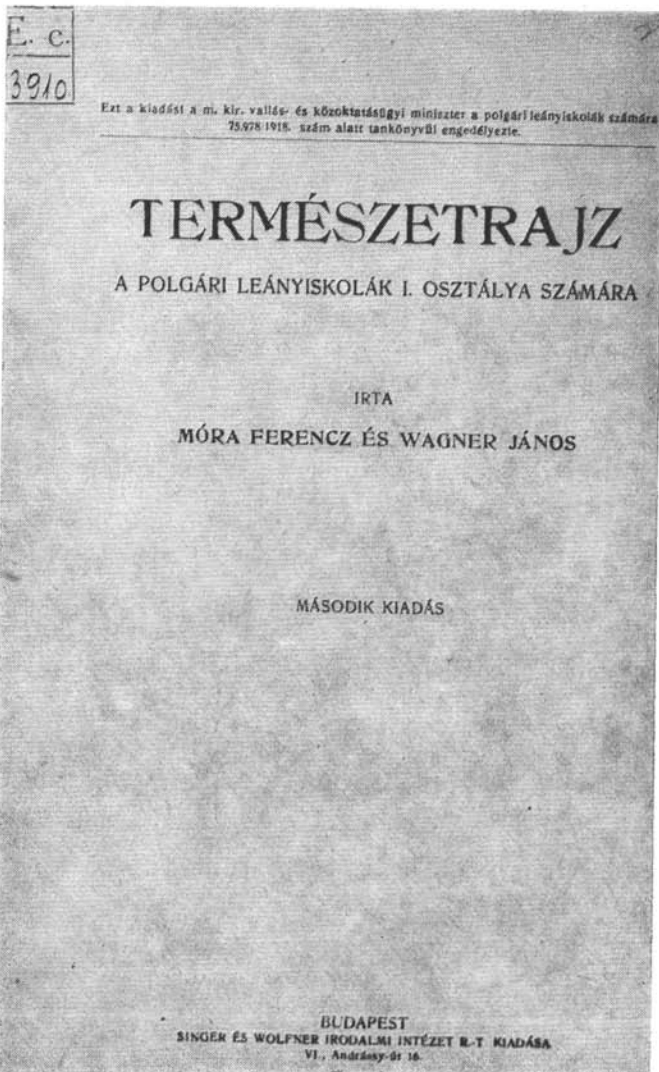
Bár Mágócsy-Dietz professzor szívesen tartotta volna maga mellett asszisztensének a fiatal Mórát, de négy „eltékozolt” esztendő koplalása elég volt ahhoz, hogy otthagyja az egyetemet s elmenjen Felsőölvőre alapvizsgás tanárnak. A szülői ház körülményei is azt kívánták, hogy kereset után nézzen. Móra nem akart s akkora érdeklődési körrel nem is tudott volna specialista lenni. A tanári pályát akkoriban még mindig szabadabbnak tartotta, mint a „fehérköpenyes rabszolgaságot”. De nem sokáig.

Felsőölvön fél évig működik, növénytant tanít a gimnáziumi ötödik osztályban. Első óráján a gabonaüszög spóráiról magyaráz: „mert láttam az osztálykönyvből, hogy az elődöm azokba bukott bele...” Nehéz szívvel, mint mondja, félév múlva otthagyja ezt a pályát, melyet már a kezdetén megújtattak vele. Pedig Móra Ferenc nevelő egyéniség volt. Erre volt „kárhóztatva” mint kiterjedt pedagógus-család tagja is. „Nem tudom, van-e olyan pedagógiaileg terhelt család Magyarországon, mint a mienk. A testvérbátyám polgári iskolai igazgató, három fia tanító, egy fia középiskolai tanár, két lánya tanítónő, a húgom szintén pedagógus, az ura polgári iskolai igazgató, az egyik lánya tanárnő, a másik tanítónő...”⁴

² Móra István: Feri öcsém ifjúsága. Magyar Hírlap vasárnapi melléklete, 1935. március 10.

³ Móra F.: Díszpolgárság. (Daru-utcától a Móra Ferenc-utcáig, II. köt.)

⁴ Móra F.: Tankönyvekről c. előadása gépirásos szövegéből. (Eredetije a szegedi Somogyi Könyvtárban.)

A természetráajz tankönyv címlapja

Móra 1902-ben megszakítva életútját, eljött Szegedre „újdondás“-nak. Ez a pálya abban az időben talán a legszabadabbnak tetszett Magyarországon. – A következőkben foglalkozunk természetrajz-tankönyvével, a természetrajongó Móra Ferenc első megnyilatkozásával. Maga az író ennek a könyvnek megszületéséről ezeket írta:

„Egyszer megbízást kaptam, hogy írjak egy természetrajz könyvet. Érdekes, hogy természetrajzot senki sem szeret írni. Azt mondták, nem is olyan nehéz, írjam meg és fizetnek érte 2000 aranykoronát. Nagy összeg, többet ér mint az életbiztosítás és nem is kell érte meghalni... egy olyan könyvet kellene írni, amelyet megszeretnek és amelyet érteni is lehet. A könyvek voltak rosszak. No, gondoltam, írok majd egy olyan könyvet, amely jó lesz... Hát bizony, furcsa könyv is volt. Először is egyetlen mondat sem volt hosszabb két sornál és azonkívül minden mondatot meg lehetett érteni. Azután nem arra volt fektetve a főszűly, hogy mi milyen, hanem miért olyan, mint amilyen.⁵ Eddig a természetrajz könyvekben mindig a tyúk volt a mintamadár. Hát én arra gondoltam, hogy a szegény pesti gyerek nem ismeri a tyúkot, legfeljebb rántva. Kerestem egy olyan állatot, amelyről tanulhat és amelyet láthat, ez a veréb volt, amely vidéken és a városban egyaránt található... Amikor a könyv elkészült, elküldöttek 5 példányt vidékre és 5 példányt a fővárosba természetrajz tanároknak, véleményezés végett... Egyiknek az volt a kifogása, hogy szarvasagancsár helyett, szarvasbogárt írtam. Valaki meg arról panaszkodott, hogy nincs benne a pelikán... Egyben azonban mind a tíz egyetértett, hogy nem lehet olyan könyvet bevezetni, ahol a mintamadár nem a tyúk, hanem a veréb. Természetesen a kiadók azt is mondták, hogy ilyenformán lehetetlen a könyvet kiadni, úgy ahogy megírtam, hanem azért megfizetik ezt is és csináljak egy új könyvet. Én mondtam, hogy nem bánom, ha ezt sem fizetik meg, de én nem vagyok hajlandó olyan könyvet írni, mint a többi. A könyv végül meg is jelent és nem is tudom, hány kiadást ért meg...“⁶

Ennyit mond Móra. Ami most már a tankönyv hiteles történetét illeti, Móra 1907-ben, vagy 1908-ban foghatott hozzá írásához. A Singer és Wolfner cég vállalta a tankönyv kiadását. Wolfner József, az Új Idők hetilap igazgatója 1908. augusztus 13-án keltezett levelében már a kéziratot sürgeti.⁷ A Singer és Wolfner cég mindent elkövet, hogy a tankönyv a tanügyi körök tetszésével találkozzon. Móra stílusa, ifjúsági művei már ismeretesek előttük, hiszen Az Én Újságom, melyben Móra mesékkel, történeti elbeszélésekkel szerepel, szintén az ő kiadásukban jelenik meg. Ellátják a szerzőt miniszteri tankönyvbírálatok másodpéldányaival (mint amilyen a kiadásukban korábban megjelent Perényi-féle természetrajz tankönyv bírálata), a Krammer-féle, sőt a német Schmeil-féle Naturgeschichte c. természetrajz tankönyvekkel, melyeket jobbnak találtak az eddigieknél, felhívják figyelmét a „Népművelés“ legújabb⁸ számában „Reformtörekvések a természetrajz tanításában“ című cikkre stb.

A kézirat 1908. októberére készült el. Wolfner Wagner János aradi tanítóképzőintézeti tanárnak, az ismert botanikusnak küldte meg bírálatra, anélkül, hogy közölte volna a kézirat szerzőjének nevét. A bírálat szövegét nem ismerjük, de valószínűleg ennek volt következménye, hogy tárgyalások kezdődtek Wolfner és Wagner között esetleges társszerzőségről. Ez nem jelenti azt, mintha a kiadók nem méltányolták volna eléggé Móra munkáját, ők csak a sikerét akarták az ismertebb nevű szerzővel bizto-

⁵ Én ritkítottam!

⁶ Előbb említett gépirásos szövegből. Változtatásokkal megtalálható Móra „Legkedvebb tankönyveimről“ c. elbeszélésében is.

⁷ A természetrajz tankönyvre vonatkozó adataimat Móra—Singer & Wolfner—Wagner levelezés anyagából merítettem. (Somogyi Könyvtár E. c. 3815. sz. iratcsomó.)

⁸ 1908. szeptember 17-i keltezésű levélből.

A paprika.

A paprika a magyar Alföldnek, különösen Szeged vidékének híres növénye. Magját melegágyba vetik s csak tavasz végén ültetik ki a szabadba a palántákat.

Termése, a paprika sokmagvú, rekeszes *bogyótermés*. Rekesztő falait közönségesen a paprika *ereinek* mondjuk.

A paprika amerikai eredetű növény. Tömérdék változata van. Nálunk legelterjedtebbek a szegedi vörös paprika, az édes-, a eszesznye- és a szerb-paprika.

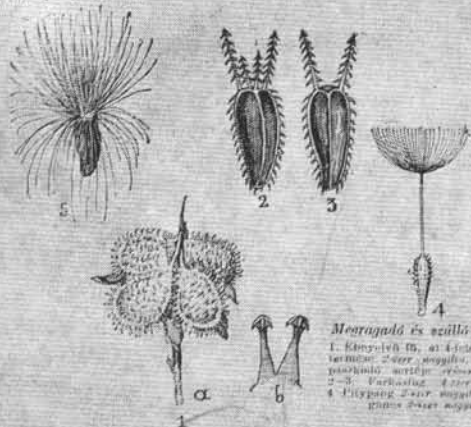
Fiatalon zöld színű, éretlen piros, sárga, violaszín gyümölcsöt eszünk nyersen és savanyítva, legfontosabb azonban mint fűszer. A fűszernek szánt paprikát megszárítják s paprika-malmokban porrá őrlik. Fontos kereskedelmi cikk, sokféleképp hamisítják.

A paprika.
a) vöröses, lomszoros ág,
b) nagy vörös fölért
növény, c) hosszúan el-
váltott termés,
d) levek, bogyók a szőlő, magyar, fehér
e) virág

A termések összefoglalása.

A termés az a része a növénynek, amely a magot, vagy a magvakat foglalja magában.

Mezsgyűjtő és szálló termések.
1. Kerekülő 10. az 4-föld szőlővel
termés, 2-3-as magvú, 4. két-
magvú, 5. kerekülő 4-5-
magvú, 6. 4-5-
magvú 2-3-as magvú, 7. 4-
magvú 2-3-as magvú.

A paprika Mórácék tankönyvében

sítani. Lyka Károly, a „Művészet“ szerkesztője egy ízben Wolfner asztalán találta Móra kéziratát s nagy élvezettel lapozgatott benne. „Megkértem foglalná röviden össze (írja Wolfner Mórának írt levelében)⁹ hogy gondolná ő egy ilyen könyvnek a megírását és próbaképpen írjon is mindjárt néhány oldalt. Elküldtem önnek ezt a Lyka által írt néhány oldal kéziratot is az általa készített illusztrációkkal együtt annál is inkább, miután azokra Wágner is reflektált...“ Hogy a Lyka-féle illusztrációkat felhasználták-e a könyvben, nem tudjuk, csak mint a tény derül ki jelzett levélből.

Móra beleegyezett, hogy Wagnert fölkérjék a társszerzősége.¹⁰ Levelét, melyet Wagnerhez intézett, nem ismerjük, csupán az aradi tanár választát:

Arad. Alsómarospart 6. sz. 1908. okt. 21.

Igen tisztelt Szaktárs Uram!

Szíves levelét örömmel olvastam. Bemutatkoznia azonban nem kellett volna, mert élenken emlékszem én is Önre; még tanuló korából is, mert már akkor is egy fejjel nagyobb volt mint a többi. Lányom ismeri Önt kedves Kollega Úr jól, mert évekig járt neki „Az én újságom“. Pénteken, vagy szombaton tudok csak érdemleges választ írni szíves soraira, mert akkorra dőlhet el az ügy anyagi része. Kár, hogy annyira siettetik. Hiszen a nyomda gyorsabban végezhet, mint az író. Fölületes munkát nem szabad végeznünk! Ha elvállalhatom a munkát, akkor megcsinálom az egész mű vázát, beosztását, és kijelölöm még a részleteket is, melyeket az egyes leczkék megfogalmazásánál szem előtt kell tartania. A tantervhez természetesen alkalmazkodunk, de csak annyira, amennyire igazán kell.

Szívből köszönti igaz tisztelője

Wagner

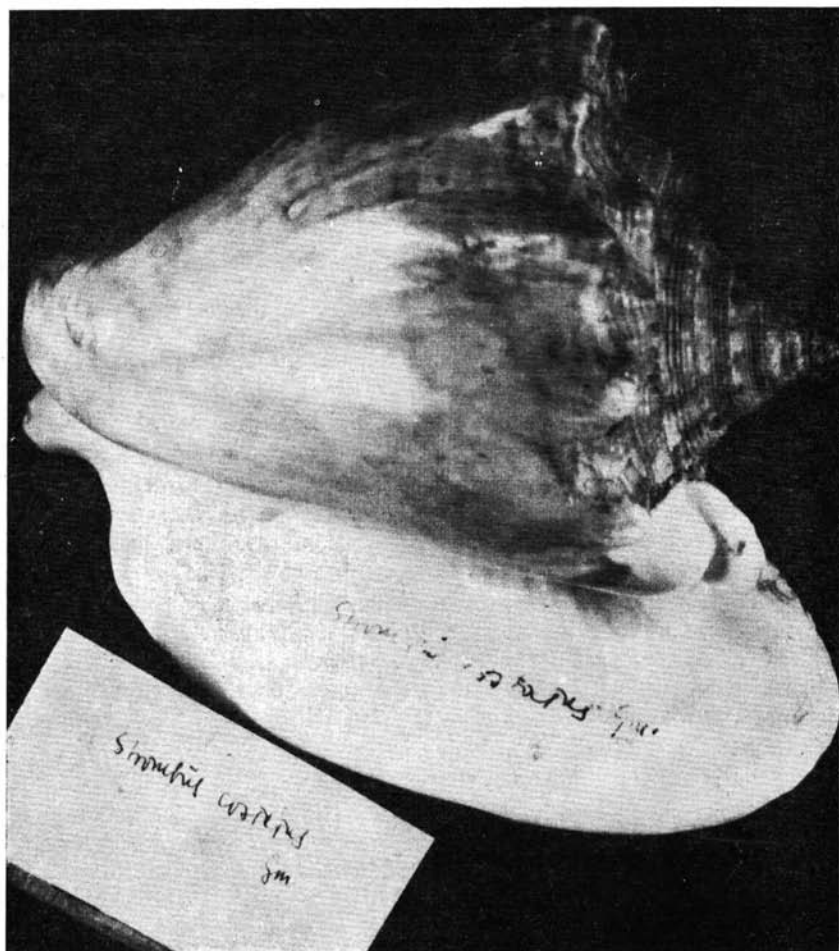
A társszerzők levelezéséből csak Wagner válaszai ismeretesek. Ezekből kiderül, hogy a tankönyvírásból Mórát az oroszlánrész, Wagner csak beosztási tervezetet adott, szakmailag ellenőrizte, helyesbítette, mint a gyakorlati pedagógia s a botanika, általában a könyvszerkesztés terén jártasabb. Értékes segítséget nyújtott a tankönyv gazdasági vonatkozásaiban.

„... Kora reggeltől késő estig böngésztem [a kéziratot] mert ma [szombaton] szabad napom van s azt hiszem nem maradt benne makulányi kifogásolni való. Nagyon kemény munkám volt. Szinte beleszédültem... Revisiómba azt hiszem beenyugszik!? Egy egy szót sem túrtam meg, ha nem felelt meg mindenképpen. A legnemesebb italért¹¹ bizony még ki is kapnánk az újabbkeletű ministeri rendelet értelmében... A kéziratot... azért küldtem Önnek vissza, méltóztassék a beleszúrt részlet nyelvezetét megvizsgálni. Az Ön nyelvézéke okvetlen jobb, az én írásaimon bizony kiérzik a német származás és legyen az teljesen egységes... Remélem dicsőséget aratunk a munkával!... A Szerényi-féle könyv a készülő könyvünkhöz képest „Schmarrn“. (Arad, 1908. november 21.).

⁹ 1908. október 2-i keltezéssel.

¹⁰ Wagner János 1870. ápr. 20-án született a Temes megyei Keresztesen. 1893-ban Csáktornyan polgári iskolai tanári képesítést nyert. Kiskunfélegyházán, később Aradon működött, mint tanítóképzőintézeti tanár. 1911-ben Bpsten igazgató, 1914-től kezdve természetrajzi szakfelügyelő, majd főigazgató. Pedagógiai, botanikai közleményei jelentek meg, írt iskolai tankönyveket, ifjúsági műveket. 1892–93-ban Degen Árpáddal nagyobb tanulmányutat tett a Balkán hegységben. Főbb művei: *Magyarország virágos növényei*, 1903, *Magyarország gyomnövényei*, 1908, *A Magyarországi Centaureák ismertetése*, 1910. Meghalt 1955. máj. 23-án.

¹¹ Móra valószínűleg a bort illette ezzel a kifejezéssel.

Tengeri csigaház (Móra kézírásával a múzeumi gyűjteményben I.)

Ezek után lankadatlan szorgalommal dolgozik a két szerző. Az egyik Wagner levélből kitűnik, Pósa Lajos egy kicsit neheztel Mórára, mert egy időre elhanyagolja a versírást. Közben Móra átnézi s nyelvi szempontból átjavítja Wagnernek egy készülő ifjúsági művét. S ha hozzávesszük, hogy 1909 januárjában a Singer és Wolfner cég Mórától még a Havas-Pósa Olvasókönyvek II. osztályú kötetébe 8 éves gyermekek számára olvasmányokat kér,¹² beláthatjuk, hogy írónk nyakig van a munkában.

1909. május 28-án Wolfner arról értesíti a szerzőket, hogy a kész tankönyvet a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1909/59354. sz. alatt engedélyezte. A következő hónapban megküldi a Természetrajz I. és II. kötetének hivatalos elismerő bírálatát s gratulál is neki.

A hivatalos bírálat előtt több budapesti tanár, igazgató, köztük az író bátyja, Móra István is tettek megjegyzéseket a készülő könyvhöz. Egy kivétellel mind kifogásolták, hogy nem tárgyalja az embert. (Valószínűleg azért maradt ki a kéziratból, mert az akkori tanterv értelmében az embert a IV. osztályban, az egészségtanban kell tárgyalni s leírni. Wolfnerék azt kívánták, hogy jó volna a majom előtt az emberről is írni, röviden, két-három lapot.) A végleges szövegben már szerepel az ember leírása: Gerinces állatok. 1. Emlősök. Az ember. Hogy az ember származásáról itt még nem esik szó (nem is eshet!), az természetes, egy századeleji munkában, még hozzá iskolai tankönyvben. Mindenesetre ki kell emelnem, az is nagy szó volt, hogy a tankönyvírók (minden bizonnyal Móra) a majomról szóló fejezetben „kézről” mernek beszélni!

A hivatalos bíráló Eröss Lajos dr., középiskolai képesítésű, polgári iskolai tanár.¹³ A 16 gépelt oldalas bírálat¹⁴ másolatából idézzük a következőket:

„Amikor a szerzők ezen természetrajzi könyv megírására vállalkoztak, nem az volt a céljuk, hogy ezzel szaporítsák a meglévő tankönyvek számát, hanem olyan könyvet akartak írni, amely hasznavehetőségével haladást is mutasson a természetrajz irodalomban. – És ennek meg is feleltek.

Maradandó jó eredményt a természetrajz tanításában csak úgy lehet elérni, ha a természet tárgyait tanítványainkkal meg tudjuk szerettetni is. Ehhez azonban nemcsak élénk jó előadás, vagy figyelmet lekötő életjelenségeknek az előadása szükséges kellék, hanem a tárgyaknak bemutatása is, szóval a szemléltetés. Szemléltetés nélkül a természetrajzi oktatás mitsem ér, elméleti tanítás értéktelen.

Azért a szerzők könyvük anyagát úgy válogatták össze, hogy az ország minden vidékén megtalálja benne az iskola azt, amire szüksége van.

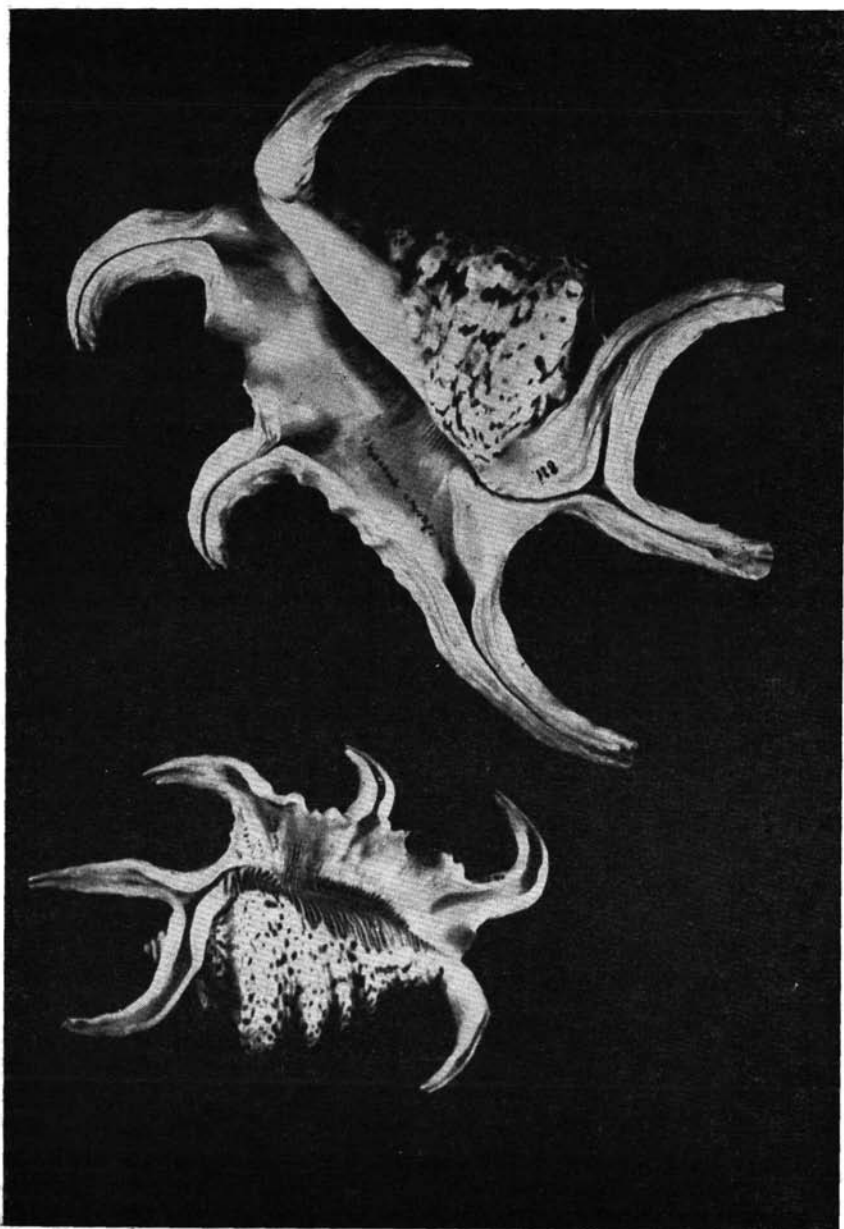
A kiválasztott anyag is helyes beosztással, az időszakokhoz alkalmazkodik. Az őszi tanítást egynéhány közönségesebb növény termésének ismertetésével kezdik és az első tárgynál nagyon helyesen, az alapfogalmakat is megadják. Kiemelik természetüknek az ember háztartásában való használhatóságukat, vagy a szervezetekre ható káros voltukat, szóval amit a szükséges »gyakorlati irány« is megkövetel. Ahol jó alkalom kínálkozik, belé szövik a nemesítési eljárás néhány módját, aminek alapján jó, tartós és nemes gyümölcsöket kaphatunk . . .“

Folytathatók tovább, de ennyi is elég, hogy fogalmat alkossunk arról, hogyan fogadták a szakkörök a könyvet. Ehhez a bírálatához ma sem kellene sokat hozzátenni.

¹² A község életéről. A kis város életéről. Mi a vásár? Az emberek foglalkozásáról — közösségben, egymás számára dolgoznak. Az utca-életéről.

¹³ Nem tudtam megállapítani, hol működött (minden bizonnyal a fővárosban) csupán annyit, hogy Szigetszentmiklóson lakott.

¹⁴ Szegedi Somogyi Könyvtár E. c. 3815.

Tengeri csigaházak (Móra kézírásával a múzeumi gyűjteményben II.)

A bíráló azután oldalakon keresztül közli a kisebb hibákat, hiányosságokat, mert abból a meggyőződésből indult ki, hogy a tiszta búza között is akad konkoly. Kifogásai elsősorban növény- és állattani alaktani sajátságokra vonatkoznak. Ezzel itt nem foglalkozom részletesen, hiszen mint a bíráló is mondja, ezek csak kiigazítások, a könyv becsét nem rontják, melyet egyebekben „nagyon jónak“ tart.

Ami a könyv beosztását illeti, mind az első, mind a második kötet az őszi tanítás anyagával kezdődik, folytatódik a téli s végződik a tavaszi anyaggal. Az első kötetben a gerinces, a másodikban a gerinctelen állatvilágot tárgyalja. Ugyanígy van a növénytan részzel, elsőben a virágos, másodikban a virágtalan, alsóbbrendű növényeket tárgyalja. Benne szerepel Linné táblázata, a herbarium készítési módja is. A „Megfigyelések a növények életéből“ c. fejezetben, a könyv végén, virágzási, termés-éresi és aratási statisztikai táblázat zárja be a köteteket. Az adatokat szerzők Staub, Simonkai és Horváth fenológiai munkáiból állították össze. Az adatok Budapest, Jászberény és Arad környékére vonatkoznak. A táblázat 4. hely rovata üres, a tanuló lakóhelyének van fenntartva, hogy odaírassák saját megfigyeléseiket. Különösen sikerült részei a tankönyvnek a növények életéről szóló (táplálkozás, lélekzés) s különösen a „Becsüljük meg fáinkat“ c. fejezete, ahol a fák szerelmésére, Móra Ferencre ismerünk s ahol, mint a bíráló hangsúlyozza, a „tanítás valóban a neveléssel, az agy a szívvel ölelkezik“.

Az első kiadásban 4, illetve 6 színes tábla is található, ami a későbbi kiadásokból érthetetlenül (költségkímélés végett?) kimaradt. Az ábrák jórészt az ismertevű Mühlbeck Károly rajzolta, de sok ábra származik német nyelvű munkákból (Brehm könyveiből, Forwerk X. A. rajzoló tollából stb.) is.

Eröss Lajos levélben gratulál Mórának a könyvsikerhez. Felajánlja barátságát, meghívja Szigetszentmiklósrá, ahol az ott lakó világhíres újguineai utazó, Bíró Lajos ismeretségével is kecsgeteti. Hogy a találkozás megtörtént-e, arra vonatkozólag nincsen adatom.¹⁵

Végezetül felmerülhet a kérdés: Móra, az első úttörő munkája sikerén felbuzdulva, miért nem írt több természetrajzi tankönyvet? Szükségtelen volt, hiszen ez az egyetlen tankönyv is több¹⁶ kiadást ért meg, majd két évtizeden át használatban volt. Másik oka az lehetett, hogy az író ezután inkább ifjúsági regényeket írt. Tankönyvet ezután csak elemi iskolások számára szerkesztett (Betűország virágos kertje I–II–III–IV–V–VI. Ábécés könyv. Voinovich Gézával, Bpest, 1925–26.). Igaza van Földes Annának: „Móra Ferenc nem az irodalom előszobájának, hanem saját legbensőbb ügyének érezte az ifjúsági irodalmat.“ A „Szeptemberi emlék“ végigkíséri egész életét. Szerette az ifjúságot, a kis gyermekek könnyes szemén, az apa irányító gondján, a nagyapa elfogultságán keresztül s mindvégig meg volt arról győződve, hogy a „jó könyv varázsával“ küzdhet legsikeresebben az uralkodó vásári irodalom ellen.

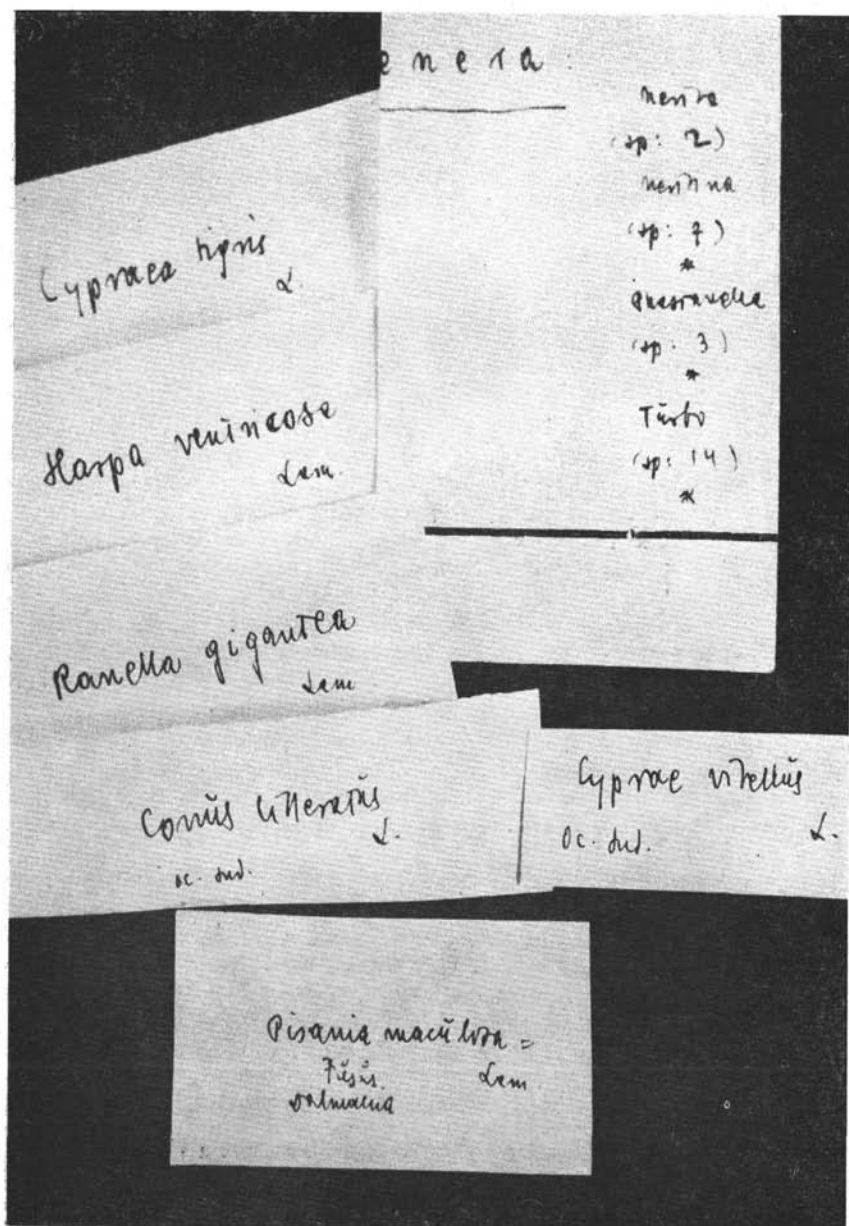
II. A darwinizmus harcossá válása

Amikor 1902 tavaszán Szegedre érkezett, a bértollnoki pálya jutalomdús szépségeit megcsillogtatták előtte, Platz Bonifác királyi tankerületi főigazgató mellett. A 23 éves segédtanár azonban nem lett mégsem hűséges famulusa. Maga az író mondotta el Magyar Lászlónak, 25 esztendőős újságírói jubileuma alkalmával,¹⁷ hogy Platz

¹⁵ Bíró Lajos 1925. március 25-én járt Szegeden.

¹⁶ Pontosan nem tudtam megállapítani, hány kiadása volt. Az utolsó, 1926-os kiadása (Singer & Wolfner, Bpest, 132 l.) címlapján „újabb kiadás“-t tüntet csupán fel.

¹⁷ Földes Anna id. m. 17. l.

Móra rendező-feliratai a múzeum csigagyűjteményében

Bonifác „ragyogóbb“ jövőt jósolt neki, önéletírásában viszont (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig) azt olvassuk, hogy egyszerűen becsapta olvasás helyett a főigazgató tankönyvét, amit a tisztelgő látogatás sikere érdekében kellett volna átlapoznia s kijelentette, hogy nem fog olyan urat szolgálni ebben a tankerületben, aki Darwint, a nagy tudóst szédelgőnek tartja. Ezt a kifejezést nem találtam ugyan meg Platz Bonifác könyvében, de hogy valóban hasonló lehetett a véleménye, igazolja a következő kijelentése: „az embernek az állatokkal való eredési összefüggését az őstörténelem anthropológiai tényei nemcsak nem bizonyítják, hanem inkább annak minden téren ellene mondanak“.¹⁸

Ez volt írónk első találkozása egyetemi évei után a darwinizmussal. Későbbi írásaiban gyakran felismerjük, hogy forgatta a geológiai és fejlődéstani könyveket¹⁹ és tisztában volt azzal, hogy az ember megjelenésekor nem a teremtés paradicsomi lovagja volt, hanem ügyetlenül csetlő-botló példány, „aki évmilliók ostorcsapásai alatt fejlődve végre megtanulta, hogy hogyan kell kövel agyonütni a másikat, és attól kezdve embernek nevezte magát“.²⁰

Éjjelenként a „lét és nemlét“ határán, olvasás közben tanult sokat öreg tudósok munkáiból. „Tudományokkal foglalkozom“ c. novellájában²¹ írja, hogy legkivált a magister Theophrastust ültette legközelebb, ágya fejéhez, akit sok szerelméért és sok tudományáért kedvelt s akit „hálából én is be akartam avatni a darwini tanokba és beszéltem neki az állatok védőszíneiről...“

„Az ős-bacillus“ c. novellájában²² éles szatírával fordul a malthusi tanok hirdetői ellen. Kikel azok ellen, akik a háborút isteni rendelésnek tartják. „H. S. Hopkins amerikai geológus katonakorában Belgiumban leszállt a gochenéi kőbányába s ott palában megtalálta az ős bacillust, akitől²³ erednek a föld minden lelkes állatai, s elnevezte Archaeobacillus bellicosus-nak.“ „... Mit tudott csinálni ez az izé, aki se állat, se növény, mikor még nem volt ember. Bizonyosan unhatta magát, mint első munkanélküli s íranta való előzékenységből teremtette a jó Isten az embert... megköszönjük Hopkinsnak, amire tanított... a baktériumok nem az erkölcsstelen újkor tudományának a szülöttei,²⁴ megvoltak már akkor is, mikor az emberek abszolút erkölcsösek voltak, mikor még nem is voltak...“

Egyetemes emberi érzése lázad fel a fasizmus ellen, már akkor, amikor Hitler uralomrajutott. Ekkor ezt írja: „... mert amit ma csinál az ember, azért igazán nem volt érdemes emberré válni.“²⁵

További idézetek felsorolása talán felesleges. Móra munkáiban lépten-nyomon találkozunk sorokkal, melyekben az evolúció érdekében tör lándzsát. Igaza van Vajda Lászlónak, amikor azt írja:²⁶ „igazi polgár lévén, a természettudományokat többre tartotta, mint a szellemtudományokat. Úgy látta, hogy ezek a haladás zászlóvivői, s valóságos apoteózist zengett róluk“.

1925 nyarán Daytonban, az amerikai Tennessee államban vád alá helyezték John T. Scopes biológiai tanárt, aki az ottani főiskolán az evolúció gondolatát „merészelte“

¹⁸ Természettudományi problémák. Katholikus Szemle, 1891. 363. l.

¹⁹ Tanulmányi kirándulás. Pesti Hírlap, 1933. júl. 23.

²⁰ A mennydörgő gyíkok. Magyar Hírlap, 1934. máj. 20. Ezt a tárcát Móra még 1927-ben írta!

²¹ Beszélgetés a ferde toronnyal. 158. l.

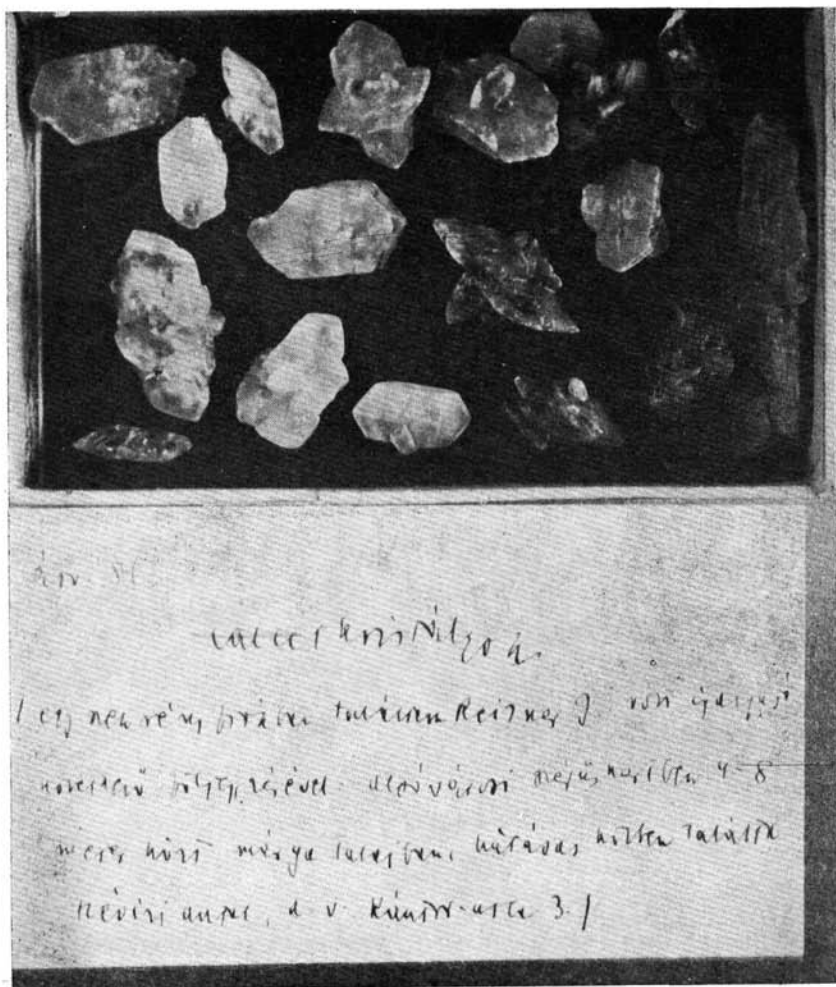
²² Délmagyarország, 1925. aug. 23.

²³ A kurzív szedés tőlem származik!

²⁴ Móra itt nyilván a baktériumháborúra gondolt!

²⁵ A növények csodálatos élete. Magyar Hírlap, 1933. febr. 19.

²⁶ Móra Ferenc a vezércikkíró. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, Szeged, 1959.

A Szegeden talált első gipszkristályok a múzeum gyűjteményében
 (Móra sajátkezű megjegyzésével)

előadni. A tárgyalás július 10-től kezdve nyolc napon át tartott. A szegedi Dél-magyarország 1925. júl. 17-i számában „Majomper“ címmel vezércikkben foglalkozik az eseménnyel. A cikk név nélkül jelent meg, Vajda László szóbeli közlése alapján valószínűleg Móra Ferenc tollából. „Az a tanító – mondja többek között a cikk –, aki most a vádlottak padján ül és aki körül a szenvedélyek és gyűlölségek tarajos hullámai hömpölyögnek – egy új hőhullám járvány az Amerikai Egyesült Államokban – bennünket élénken emlékeztet ama tanító alakjára és sorsára, akit a nagy és igaz Zola Emil rajzolt meg valamikor, nem is olyan régen, a Veritében. Jellemző, hogy a tudomány embereinek, a valódi tekintélyeknek kihallgatását mindegyre halogatják és el is akarják odázni ebben az ominozus perben . . .“

Az egyház azonban Magyarországon sem enged a teremtélméletből. A szegedi „keresztény-nemzeti“ jobboldal szócsöve, a Szegedi Új Nemzedék így ír:²⁷ „hasonló ostoba tanok ezrei veszélyeztetik – akár hazánkban is – a hitbeli helyes és igaz felfogást anélkül, hogy – és ez már sajnos – valaki is ügyelne rájuk! Darwin teóriája nem szenzáció, hanem helytelen következtetéseken induló természettudósok közönséges emberi megtévedése“.

A Délmagyarország júl. 23-i számában ugyancsak névtelen vezércikk olvasható, ez feltehetően ugyancsak Mórának tollából származhat, „Tannesse“ címen: „Scopes tanító urat 100 dollárra ítélték, mert Darwin természettudósna már igazán régen nem új tanait ismertette az iskolában 1925-ben. Ezt az állítólagos vallásellenes bűnt pedig még a cári Szent-Oroszországban is elkövezték . . . Miért kell mindezeket elmondani? . . . mert nálunk is vannak Bryanok,²⁸ akik visszaélnék a farmerek hiszékenységgel és tudatlanságával sok magyar tannessei tájon . . .“ – fejeződik be a cikk.

Tonelli Sándor szerint:²⁹ „1926³⁰ nyarán Daytonban egy politikus, aki néhány-szor mint az Egyesült Államok elnökjelöltje szerepelt, a háború alatt pedig mint a békepárt feje tette nevét ismeretessé, porbe fogatott egy kis vidéki tanárt . . . a nagyszerű, de tudatlan politikus a bibliát akarta megvédelmezni a tudomány kárhozatos tantétele ellenében . . .“

A Móra által említett „múzeumi majompörnek“ eddig nem akadtam nyomára. Erről csupán a Világ 1925. júl. 24-i, azóta híressé vált cikkében olvashatunk. Itt megírja, hogy mi történt Szegeden, a múzeumban, ahol az igazgató a „koponyás almáriom“ fölé szemléltető képet helyezett, amely a jávai majomember, ausztráliai ősember, a neandervölgyi ember és az európai ember koponyája közti átmenetet ábrázolta. Nagy lett erre a felháborodás. Följelentették mind a két fölöttes hatóságánál az író, hogy olyan „elvetemült mordályégetővel árul egy gyékényen, mint Darwin“. Sajtó útján támadták, mert azt hirdeti írásban és képből, hogy a koponya fejlődött. Követelték az „istentagadó és tudománytalan“ kép eltávolítását.

Móra és munkatársai, Cs. Sebestyén Károly és Czögler Kálmán éppen azon törték a fejüket, hogyan válaszoljanak a múzeumot ért támadásra, amikor egyik teremőr jelentette, hogy időközben valaki ellopta a kiállításból a képet, s csak a keretet hagyta ott. Móra – mint írja – aludt egyet az esetre s másnap a következő feliratot tétette be az ellopott kép keretébe:

„Ebben a keretben egy kép volt, amely azt ábrázolta, hogy milyen volt a koponya fejlődésének útja a majomembertől a mai emberig. Valaki, akinek a koponyája

²⁷ Amerika legújabb szenzációja a majompör. 1925. júl. 18.

²⁸ Bryan, az evangélikus orthodox jobbszárny vezére, aki a pörben a vádat képviselte.

²⁹ Válasz a majompörre. Századunk, 1926. jan. sz. 128.

³⁰ helyesen: 1925!

nem volt fejlettebb, mint a majomemberé, kilopta a képet a keretből. A közgyűjteményeket minden tisztességes kultúrember őrizetébe ajánljuk!"

Mint az író folytatja, a következő vasárnapon óriási tolongás volt a felírás körül. S ezzel házilag intéződött el az inkvizíció nélküli szegedi majompör.

Mórától ez abban az időben is harcos kiállítás volt. Nem hiszem, hogy jelent volna meg Magyarországon erre a perre szellemesebb válasz. Az idézett cikket Móra barátja, a darwinista (s 1919 után haladó gondolkodása miatt üldözött) tudós, Lambrecht Kálmán ásta ki a „hírlaptemetőből“, s az „Ősember“ c. munkájában, az „Örök majomper“ fejezetében, annak gerincébe állítva, teljes egészében leköszölte.³¹

III. A múzeológus

1904 áprilisában Tömörkény István javaslatára mint szakdíjnok jelölt került Móra a szegedi Somogyi-könyvtárba és Városi Múzeumba. A könyvtári teendőkön kívül a természetrajzi gyűjtemény gondozásával bízták meg. Akkor még senki sem sejtette, hogy később, az ásatásai révén, „Homokország“ földjéből előkerülő régészeti kincsek teszik európa-szerte híressé a múzeumot s későbbi igazgatóját.

Az ódon fóliánsok, kitömött madarak és virágszínű kagylók között Móra úgy jellemzi múzeumi munkahelyét, mint ahol „öt percben hatfelé kellett szaladnom... s ahol minden régiből újat csinálnak s minden újat múmiává leltároznak.“ Ebben az időben már jelentékeny természetrajzi gyűjteménye volt a kultúrpalotának, „ahol nem mérnek bort, csak a lelkek szomját oltogatják“ – mint írónk nevezte. Még a milleniumi években került a múzeum tulajdonába a híres Praznovszky–Mihelyes-féle gyűjtemény (ásványok, rovarok, európai- és exotikus lepkék, csiga-kagyló gyűjtemény), amelyhez később a Brancsik-féle kollekciónak járult.

Első múzeumi munkája az össze-vissza hányt csigagyűjtemény rendezése volt. A tarka-barka dobozok nagyrésze – bár azóta sokat rakosgatták ide-oda – ma is őrzi Móra gyöngybetűs, felragasztott címkéit. A nagyobb, kilónyi súlyú tengeri csigaházakra saját kezével írta rá latin nevüket s a leltári számot (Strombus costatus Gm., Harpa ventricosa Lam., Conus millepunctatus Lam., Pterocera chiragra, a Jókai által „írástudó cövek“-nek titulált Conus litteratus stb.). A fennmaradt névcédulák tanúsága szerint bizonyos, hogy Móra nemcsak leltározott, de maga is határozott meg csiga- és kagyló fajokat, elvégre a könyvtár állományában puhatestűekre vonatkozólag bőséges szakirodalom is állott rendelkezésére.

A természetrajzi gyűjtemény Tömörkény múzeumigazgatónak is szívügye volt. Tömörkény kéziratok jegyzeteiből kiderül, hogy alapos preparáló és konzerváló tanulmányokat végzett. Ő, majd halála után Móra, nyilván a múzeum lepkegyűjteménye számára rendelték és szerezték meg a Seitz-féle, ma már hazánkban ritkaságszámba menő, az egész világ lepkéire kiterjedő hatalmas monográfiát.

Később a természetrajzi gyűjtemény kezelése az oda beosztott Czögler Kálmánra³² hárult. Különösen az állattani részzel foglalkozott szívesen, míg a növényeket Lányi Béla (1879–1918; leányliceumi igazgató, botanikus)³³ gondozta. Mindketten hűséges munkatársai voltak Mórának, elkísérték ásatásaira is. Lányinak a népies növénynevek

³¹ Lambrecht 1925 őszén kezdte írni könyvét, a tárca gyűjteményben először a „Sok-féle“ c. kötetben jelent meg, 1927-ben.

³² Nekrológiát l. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1956. 155. l.

³³ Nekrológiát l. Timár Lajos: Egy elfelejtett szegedi természetkutató. Délmagyarország, 1955. febr. 17 — továbbá jelen évkönyvben Csongor Gy.: „A szegedi múzeum herbariuma“ c. cikkében.

ismeretében volt különösen segítségére Móra. Botanikus-kapcsolatuk még az egyetemi években, a fővárosban kezdődhetett. A múzeum herbariumában Móra által gyűjtött növénylapok (pl. *Androsace maxima* L., Horgos mellől) is föllelhetők.

Találtam adatot arra is, hogy Móra az ásványgyűjteménynek is gondját viselte. Egyik, gipszkristályokat tartalmazó dobozban Móra jegyzete olvasható: „Calcit kristályok.³⁴ Egy szekrény fiókban találtam Reizner J. volt igazgató következő feljegyzésével: Alsóvárosi szérűskertben 4–8 méter közt márga talajban, kútásás közben találta Hévízi Antal, A. v. Kántor-u. 3.“ Mint érdekességet említem, hogy ez az első gipszkristály előfordulási adat Szeged területén. Az időpont ismeretlen. Móra feljegyzése 1912-ből származik. (1959-ben a tiszaparti ún. „Sárgá“-ról kerültek elő hasonló, szépen fejlett kristályok.)

Móra Ferenc aféle „keze-lába“ volt a szegedi múzeumnak, ismerte legtöbb tárgyát. Novelláiban ragyogó tollal megírt és elszórt nagyon sok (nemcsak természetrajzi) leletnek, adománynak találjuk meg a történetét, megszerzésének vagy a múzeumba jutásának bonyolult körülményeit.

Ha a múzeum bármely osztályának történetét vizsgáljuk, nélkülözhetetlenek Móra írásai, főként a „Beszélgetés a ferde toronnyal“ c. kötetében a „Robinson naplója“, „A tizaranyas pille regénye“, „Kolibrík“, a „Mammut utazása“ és mások.

Nagyszerűen rajzolja meg azokat a mecénásokat is, akik közreműködtek a múzeum természetrajzi anyagának gyarapításában. Pl. Rosenfeld Richárd szegedi mérnököt, aki Ecuadorból gondol vissza régi hazájára s „repülő drágaköveket“, kolibriket küld a múzeumnak (Kolibrík). Praznovszky Ignác pesti ügyvédet, aki térdenállva szerzi meg egy lepkekereskedő özvegyétől a nagyfoltú bagolylepkét (*Oxytrippia orbiculosa*, első példányát 1798-ban fogták Szeged környékén). A kiváló példány egy német tudóshoz került először s említett módon jutott vissza a szegedi múzeum gyűjteményébe (A tizaranyas pille regénye). Máskor becsületes halászbemberek szerepelnek írásaiban, akik mammutleletekkel gazdagítják az őslénytani tárat (A mammut utazása).

Móra maga is mecénás volt. A 20-as években egy derék szegedi kárpitosmester hallgatta egyik előadását, amelyen Móra – mint mindig –, akkor is szívvel-lélekkel fordult az egyszerű emberekhez. Kérte hallgatóit, hogy aki tud valamiről, vagy talál valamit, hozza be a kultúrpalotába. „Ha valaki még szegényebb a szegedi múzeumnál, egy pár krajcárt is kaphat érte...“ Deák Ábrahám Ferencnek hívták ezt a kárpitosmestert, aki lelkébe véste ezeket a szavakat. Régi vágya volt, hogy valamit ő is adhason szülővárosának. Egy harcos munkásélet után – néhány évvel ezelőtt – 25 évi távollét után Montevideóból személyesen hozta haza a délamerikai ritkaságokat a szegedi múzeumnak. Így még a legutóbbi éveknek ez a legjelentősebb adománya is Móra Ferenc személyes varázsának köszönhető.

Mórát polihisztornak szokták mondani. Földes Anna írja, hogy a matematika kivételével talán alig van tudományág, amelyet ne érintett volna.³⁵

A fővárosi körökben is mindentudónak ismerték. Jellemző erre a „tengeri herkenyű“ esete is:

1930-ban – mint a lapból értesülünk – a fővárosi Állatkert igazgatóságához fordultak tanácsért, hogy mitévők legyenek a tengeri herkenyűvel, mi az? Az igazgatóság nagy zavarban volt. Sem az akvárium felügyelője, sem mások nem tudtak erre feleletet adni. Végre egy mentőgondolatuk támadt: meg kell kérdezni Móra Ferencet, „aki

³⁴ Először mészkristálynak nézte azokat, de aztán áthúzta a „Calcit“ szót!

³⁵ Földes Anna i. m. 204 l.

nem csak kitűnő író, de kitűnő tudós is³⁶. Meg is történt. Móra le is leplezte a rejtélyes tengeri herkentyűt:³⁶

„Sohase méltóztassék restelni, hogy nem járatos az állatvilágnak abban a részében, amelyikben a herkentyű tartózkodik... senki a világon még eddig nem tudta megmondani... az az egy bizonyos, hogy nem akváriumlakó...“ A továbbiakban kifejti, hogy a herkentyű, más szóval hercsula, lehet kitoló-fánk szerű zsírban kisütött tejfölös tészta, de lehet cifra gomb, órarugó, medvefog, kaviártojás, vagy valami húsos, paprikás, tésztás, paradicsomos kotyvalék. A „tengeri“ jelző nincs ezekkel összefüggésben, csak azért teszik hozzá, hogy még jobban imponáljon. A régi világban a tenger jelentette a fantasztikumok netovábbját s minden, ami szokatlan, ami új volt, – az tengeri volt, „még a kukorica is...“

Ez a hatvan soros magyarázat a fővárosi napilap ifjúsági rovatában a népszerűsítő tudománynak, az etimológiának, a néprajznak s még sok egyébnek a humorral párosult oly írásremeke, amire csak vérbeli polihisztor képes...

Meg lehet bocsátani, ha néha eltér a szigorú igazságtól. Megtették ezt előtte nagy írók, mások is. Mint a nemrégiben elhunyt neves művelődéstörténész, Ráth-Végh István, olykor ő is engedett az „érdekesség szirénhangjának“. Mondanivalói „hasznos tudnivalók“ voltak, igazi értelemben vett tudománynépszerűsítő formában. Hogy miért írta meg ezeket, maga az író adja meg a választ:³⁷ „mert ha sokáig azon a sovány koszton tartják a magyar tudományt, amelyiken most él, akkor ötven esztendő múlva megint elérjük a Miskolczi Gáspár korának tudományos színvonalát. S milyen büszke leszek én arra haló poromban is, hogy én már most tudtam, amit akkor minden intelligens embernek tudnia illik a természet dolgairól.“

IV. A botanikus

Utolsó fejezetnek hagyom ezt a fejezetet két okból: egyrészt, mivel az író igazi szaktudományáról lesz benne szó, másrészt pedig utalnom kell egy korábbi, alapos tanulmányra, mely Móra növényismeretével s „természettudományi kincsesházá“-val foglalkozik.³⁸

A növénytan – a scientia amabilis – művelését akarta egykor pályájának választani s noha ez nem sikerült neki, élete végéig „laikus“ rajongója maradt annak, míg ő is helyet nem foglalt a „halál herbariumában“.

Szerényen jellemezte önmagát. Sokkal több volt ő, mint laikus rajongó. A növénytant mint szaktudományt ha nem is művelte, sokat tett a tudomány népszerűsítése terén. A növényeket lelkes lényeknek tekintette, amelyekbe tél vége felé mindig „visszatérőben van a lélek, amely télire lehúzódott a földre, a gyökereken keresztül, fölkereste a szénne vált erdőket s megelevenítette odalent a halott sigilláriákat és lepidodendronokat“.³⁹ Gyermekkorától fogva tudta, „hogy a fáknak és virágoknak, az eleven nádaknak és a halott nádtetőkön élő kisliba-szín moháknak van lelkük“.

A hazai botanika művelői közül számoshoz „az őszinte tiszteleten kívül, szívbeli barátság“ fűzte Mórát.⁴⁰ Így Jávorka Sándorhoz, Moesz Gusztávhoz, a botanikával is

³⁶ A rejtélyes „tengeri herkentyű“. Móra Ferenc megoldotta a titkot. Magyar Hírlap, 1930. febr. 16.

³⁷ Hasznos tudnivalók a sáskáról. (Beszélgetés a ferde toronnyal c. kötetben. Bpest, 1927).

³⁸ Moesz Gusztáv: Móra Ferenc virágai és fái. Természettud. Közlöny 1937. szept. 9. 471–480 l.

³⁹ A növények csodálatos élete. Magyar Hírlap. 1933. febr. 19.

⁴⁰ Tanulmányi kirándulás. Pesti Hírlap. 1933. júl. 13.

foglalkozó tudós szegedi főrabbihoz, Löw Immánuelhez és másokhoz, nem utolsó sorban az ugyancsak szegedi növénytan professzorhoz, Győrffy Istvánhoz. Utóbbihoz intézett egyik levelében azt írja, hogy „mindig áhítatosan veszek kezembe mindent, ami botanika“.⁴¹

1931-ben a természet iránt érzett közös szeretet Szegeden összehozta őt volt professzorának, Mágócsy-Dietz Sándornak egy másik, azóta „mesterré nőtt tanítványával“, Greguss Pállal, az akkori helyi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola tanárával. Barátságukat csak erősítette, hogy mindketten nagyrabecsülték Wagner Jánost (Gregussnak tanára is volt). Móra elolvasta Greguss kéziratát⁴² s mikor a szerző arra kérte, hogy véleményét élőszó formájában is írja meg, szívesen tett eleget kérésének, de mint „laikus“. Egyetértett Greguss elgondolásával, hogy azokat kívánja könyvében keresztül kalauzolni a növényélet titkai között, akik nyitott szemmel fordulnak a növények élete felé, mint őt is, akit ugyancsak csodálattal tölt el a növények világa. Ezekben fedezi fel az „Ezerarcú életet“, amely egyenlő az „Erővel“, és amely „gyáratokat épített a növényvel és az emberi elmét képessé teszi arra, hogy a Kozmosz minden karajában felismerje ugyanazt az erőt“.⁴³

Íme, úgy látszik mintha Móra nem jutna annál tovább, hogy a növények társadalmától sajátos életbölcességet tanuljon, amit lépten-nyomon beleszó tanítási célzattal, bájos humorával a polihisztor százirányú érdeklődését elénk táró tárcanovelláiba, melyeknek éppen ezért igen nehéz megállapítani a műfaját.

Az a Móra Ferenc, aki a fákban, virágokban mindig személyeket, jellemeket fedezett föl: kedélyes öreg kanonokokat, pusztuló vén betyárok, menyasszonyokat, vagy várjobbágyokat a füzekben, nyárfákban, galagonyabokrokban, illetőleg gyümölcsfákban, Greguss könyvének hatására vallja, hogy a növényeknek értelmük is van, „régibb, mint az emberé. Én azt teszem hozzá, hogy nyilván azért is tökéletesebb, mint az emberé. Nekik jó néhány millió esztendővel több van a hátuk mögött, mint nekünk“.⁴⁴

Túlzás volna részünkről s főleg nem igazságos, ha ilyen kijelentésekért idealista gondolkodással vádolnánk Mórát. Elvégre nem volt kísérleti növény-fiziológus. A biológia-tudomány mai állása szerint nem beszélünk növényeknél értelemről, lélekről, vagy a „fák idegeiről“ (mint a Georgikon egyik tárcájában). Móra nyilvánvalóan csupán azt akarta kifejezni, hogy a növényi életmegnyilvánulásokban mechanikai reakcióknál valamivel több van... s ebben neki igazat kell adnunk.

Móra Ferencre még egy könyv volt nagy hatással. Ebből azt is látjuk, hogy a botanika-művelődéstörténet állt hozzá legközelebb. Ez Rapaics Raymund könyve, „A magyarság virágai“. A könyvet, mint írja, szeretné minden jóemberének az asztalára tenni, hogy olvassa. Ebből a könyvből meg lehet szeretni a növénytant. „Ez nem tankönyv, hanem olvasnivaló, amiről észre sem veszed, hogy tudomány... tudós írta, de nem tudósoknak, hanem neked, nekem, magamforma értelmes tudatlanoknak. Olyan tudós, aki tud a nyelvünkön s nem tanít többre, mint amiről bizonyosan tudja, hogy szeretné tudni.“⁴⁵ A szellemes Móra-idézetből meggyőződhetünk, milyenek is kell lennie az igazi magyar népszerűsítő tudománynak.

⁴¹ Madácsy László: Móra Ferenc ismeretlen levelei. Tiszatáj, 1954. okt. sz. 222—225 l.

⁴² A megjelent könyv címe: A növények csodálatos élete, Bpest, 1932.

⁴³ A növények csodálatos élete. Magyar Hírlap. 1933. febr. 19.

⁴⁴ U. o.

⁴⁵ A magyarság virágai. Fele sem tudomány c. kötetből. A tárcát Móra 1932-ben írta.

Rapaics, aki Móra benső barátai közé tartozott (bár életében 1922-ben egyszer találkozott vele),⁴⁶ dedikációval küldi meg könyvét azzal, hogy szeretne néhány kellemes percet szerezni vele. A kellemes percekből délutánok és éjszakák lettek...

Móra, mindig magával vitte ezt a könyvet „igazi világába“, erdőre, mezőre, szarkalábak, lenvirágok és pipacsok közé, de ott ki sem merete nyitni. Nem bánthatta meg kedvenc virágait azzal, hogy „nyomtatott botanikával“ foglalkozzék közöttük, s csak amikor visszakerült íróasztalához, az „ál-életébe“, az „első idegenségeken“, ez a könyv segítette át.

A könyvről írt méltatásból⁴⁷ ízelítőt kapunk a sokoldalú író növénynevelemző tudásáról. Csak egyet említek a sok közül: a bazsarózsa (*Paeonia officinalis*) neve történetét. Rapaics a növény régi magyar „bazsár“ nevéből arra következtetett, hogy az a délszláv „boszur“ (isteni) szóból eredt s amidőn a régi név feledésbe ment, a basa szóval kapcsolták össze. Valaki az erdélyi „Magyar Nép“ c. lapban újonnan költött mondát is tudott e növényről, a virágok „ujjas levelű és vértől bíboros basájáról“.

Móra most leleplezi önmagát. Bár soha sem hallott a jelzett folyóiratról, de a mondát ő költötte a virágok basájáról s valamelyik iskolai olvasókönyvből vehette át a könyv szerzője. Móra vitába is száll Rapaiccsal, nem hiszi el a növény délszláv „boszur“ eredetét. Ő egy másik szláv szóra, a „pozsar“-ra gyanakszik, ami magyarul zsarátnokot jelent s ez valószínű is, mert a virág égő piros színű.

Mint írja, nincs szándékában „az egész könyvet kiírni“, csupán kedvet akar kelteni hozzá s ezért néhány „kuriozus“ dologgal megtoldja Rapaics adatait. Többek között a szegfűről azt írja, hogy az előbb, a francia forradalomban, a royalisták kedvelt vérpíros virága volt, most a szocialisták gomblyukát díszíti.

Midőn Móra ezeket a sorokat írta, a világ a fegyvercsörtetés zajától volt hangos. Fájó szatúrával jegyzi meg, hogy ennek a kornak kedvenc virága a „formátlan és időtlen kaktusz“ lett, valószínűleg azért, mert az emberiség most szuronyokba van öltözve. „Én már két évvel ezelőtt indítványoztam azt is, hogy a népszövetség karolja fel a sündisznótenyésztést.“⁴⁸

Hasonló gondolat motoszkált az íróban akkor is, midőn egyik külföldi útja alkalmával a Monte Butteraton, Dalmáciában a „sündisznólevelű flora“ szurkálta össze virágcsokor szedés közben kezét. Olyanok voltak ezek a szúrós, „hivatásos militarista“ növények (agavék s egyéb tüskéslevelű karsztnövények) az „isten háta mögött, ahova diplomata még soha nem tette lábát, ahol minden növény úgy meg van keveredve, mintha az általános mozgósítást várná? ...“⁴⁹

Lépten nyomon találkozunk nála hasonló aggodalmakkal az emberiség sorsát illetően. „Csakugyan dübörög a messzeségben valami világ kataklizma... jön a halál, ölében az új élettel. Ez a dolgok rendje, a fejlődés útja, s ezt érzi a tudatlan ember kint a pusztán, a lelkében égő jeleket vetítvén ki az égre...“⁵⁰ Talán szerencséjére, a második világháborút már nem érthette meg.

A nagy háborús készülődések közepette nem csodálkozunk azon, hogy a társadalomból többször is a „növények társadalmába“ menekült. Tudatosan használta ezt a kifejezést (egyik tárcájában még növény-asszociációt is említ)⁵¹ Rapaics hasonló című könyve nyomán.

⁴⁶ U. o.

⁴⁷ U. o.

⁴⁸ U. o.

⁴⁹ Tanulmányi kirándulás. Pesti Hírlap, 1933. júl. 23.

⁵⁰ Rossz csillagok járnak. Délmagyarország, 1933. nov. 12.

⁵¹ Tanulmányi kirándulás.

„Homokországba“ menekül s itt születik meg 1926-ban megjelent legkedvesebb könyve, a Georgikon. „Móra elmosolyodó apróságait és szellemi lélekzétvételeit kapjuk itt egységbe foglalva. Olyan mint egy ékkövekkel megrakott ékszer, egyszerűen és sokrétűre csiszolva tündöklök.“ Ez a kritika olvasható a Magyar Könyvbarátok első kiadványáról.⁵²

Homokországban forr igazán egyé a természetismerete, bölcsellete és költészete. A Szeged környéki alsó tanyavilágban, a Rivó erdő tükörszemvirágos zöld gyepejére ledőlve, a pimpimpárés parlagon, réteken, egy értelmes kis parasztleánykával, Osikával együtt legelteti a planorbisokat a forró homokon, mellyel még a „szilokférög, a filloxera, ez a rettenetes herkentyű sem bír“, – nálánál szebben még senki sem rajzolta meg környékünk táji szépségeit. A Georgikon – melyhez hasonlót nem találunk hazai irodalmunkban – viszi messzire, a magyar szó csengését, az alföld varázsát, a rozmaring illatát, annak a tájnak, földnek szépségét, amely tanúja volt mindig kedvelt parasztjai küzdelmes életének, verejtékének, nyomorúságának, de amelyik tanúja föl-emelkedésének is.

A Homokországban szemléli a homokkötés munkáját, „ahol a fenyő csak előrs, korhadó fái kövérítik meg a földet, hogy jól érezze magát benne az akác...“ Itt látja meg, hogyan fásít a magyar nép, miként babusgatja a csemetéket, serkenti, mint serdülő ifjakat s velük megöregedve bocsátja az unokákat a sivány homokon újabb és újabb honfoglalásra. Itt üti meg fülét, az a szerinte borzasztó szó: faiskola, – melyet amikor hall, mindjárt főigazgatókra meg tanfelügyelőkre gondol... helyette a „famagos“ elnevezést ajánlja.

Homokországban mélyül el barátsága Kiss Ferenc főerdőtanácsossal, ahogy Nanika gyermekszája nevezte, a „pöleldős“-sel, a Szeged környéki erdők galambószhajú, izzó lelkű gondviselőjével.⁵³

A Georgikonban „A fák jelleméről“ írott valóságos remekbeszabott tárcsa, elbeszélés, tanítóese – vagy nevezhetjük akárminek... valami olyasmi, amit csak az tud alkotni, aki már fölülelemkedett holmi természeti tárgyismereteken, aki állatok, növények és emberek között ősi, örök rokon kapcsolatokat boncol, aki maga is olyan, mint az alföldi homok derék, hasznos közpolgára: az akácfa, aki „sohase tud annyira elfiliszteresedni, hogy virágai fehér költészetétől maga is meg ne mámorosodjon...“

Ezek után is azt mondhatjuk, hogy nem volt Móra dilettáns. Amint a régészettel foglalkozó írásai között vannak tanulmányai,⁵⁴ amelyek kiállják a tudományos szakbírálatot (Lovassírok Kunágótán, Ismeretlen típusú edény Lebőrről, Néprajzi vonatkozások Szeged vidéki népvándorláskori leletekben. Az Alföld tudományos meghódítása stb.), úgy a botanika területén is van egy tanulmánynak beillő „közleménye“.

A címe is egészen szakszerű: Népies növények a Kiskunság flórájában. Moesz szerint⁵⁵ még egyetemi hallgató korában, 1900-ban írta meg ezt a dolgozatát (Móra idézett munkájában „növénynevek“ olvasható!). Ezzel kissé részletesebben is kell foglalkoznom.

Véglegesen bebizonyítja, amit eddig csak sejtettünk, legkülönbözőbb tárcáiban, regényeiben olvasgatva, hogy Móra jól ismeri a növényeket, tudományos neveiken is. Ismerete az átlagosénak jóval fölötte van. Összesen 383 növény nevet számoltam meg

⁵² Diarium. A Magyar Könyvbarátok Közlönye, 1934. 5–6. sz. 152 l.

⁵³ Kiss Ferenc (1860–1952) legnagyobb magyar erdészeink egyike. Szakmunkássága elismert, Szeged környékén ő folytatta nagynevű elődje, Vedres István homoki erdőtelepítési munkáját.

⁵⁴ Banner János: Móra Ferenc levele Pósta Bélához. A Móra F. Múzeum Évkönyve, Szeged, 1956. 11–14. l.

⁵⁵ Moesz i. m.

Móra műveiben, amelyből 136 tudományos és 247 magyar név. (Moesz 317-re teszi a növények számát, bár ő is elismeri, hogy Móra több növényt ismert!) De szó volt arról is, hogy Móra növényeket is gyűjtött (Lányi Bélával, Kiss Ferencsel s másokkal). Ismerte a szegedi múzeum teljes anyagát, és a Magyar Nemzeti Múzeum növénytani osztályát⁵⁶ is. Egész életében jegyezte a népi növényneveket. Már szüleitől is sokat hallott s tanult gyermekkorában; apjától hallotta először a székfű népi nevét: pipitér. Nemcsak a növény, de a neve is haláláig kedvence maradt. Elbeszéléseiben, hősei között is szerepel (l. A rab ember fiaiban az öreg Pipitér). Ásatásai alkalmával sem mulasztotta el kikérdezni a földműveseket, szőlős embereket egy-egy vadvirág neve felől.

Mórának igen nagy érdeme, hogy a tizenkettedik órában lerögzítette csaknem 100 növényfajnak pusztuló nevét, az egyes vidékekre jellemző változatait. Csak sajnálhatjuk, hogy ilyenirányú összefoglaló nagyobb tanulmányt nem írt. Kézírtos hagyatékában sem akadtam ilyen följegyzéseire. Bizonyosra veszem, hogy mint Tömörkény a tájszavakat, ő is egy életen át gyűjtötte az elnevező nép gondolkodására és lelkivilágára világot vető növényneveket. Világosan látta, hogy a Bugát-féle természettudományi műnyelv teljesen tarthatatlan. A legújabb nemzedék az ő idejében alig, a legeslegújabb pedig, a mi időnkben, egyáltalában nem ismer ilyen neveket (ami igen nagy kár, mert az iskolában a nevelőktől – a kevés kivételtől eltekintve – egyáltalában nem kap növény névismereket), mint rövröp, karnyű, cibak, csüngbüng, ciklász (Hippuris), vagy nyulga (Erucastrum). Ezeket – szerinte – a nép eleven beszédéből ellesett nevekkkel kell pótolni.

Tisztában volt azzal is, hogy a népi nevek gyűjtésénél a növények ismerete elengedhetetlenül szükséges. Az egyszerű nép legtöbbször nem tesz különbséget a változatok tekintetében, felcseréli, összezavarja a nemzetségneveket s a botanikában nem jártas – legyen az a legjobb néprajzi szakember is – a kutatókat félrevezetheti. Helyesen látta, hogy azonos neveken az egyes vidékeken más és más növényt értenek, valamint azt is, hogy népünk elsősorban azokat a növényeket keresztelei el, amelyek az ő szempontjából károsaknak vagy hasznosaknak tekinthetők, esetleg feltűnő tulajdonságokkal rendelkeznek. A többieket gyom, burján, kóró, vadvirág stb. gyűjtőnéven foglalja össze.

Moesz, aki maga is foglalkozott a Kiskunság flórájával,⁵⁷ dolgozatában 110 növénynevet említ, Móra „dolgozatából” csak néhány érdekesebb adatot emel ki: „Félegyházán a vetési konkolyt 'szilid konkoly'-nak nevezik, szemben a 'vad konkoly'-lyal, ahogyan a mécsvirágot nevezni szokták. 'Csermulya' névvel nemcsak a búzakenyeret kékítő Melampyrum barbatum magját illetik, hanem az Ajuga chamaeypytist is. A vadon növő Saponaria neve 'szappangyökér', a temetőekben és kertekben ültetett Saponariát ellenben 'császárszakáll'-nak nevezik.” Ilyen érdekesebb adat még a „pénzecske” (Ranunculus repens), „gyurkafa” (Lycium), zsidócseresznye (Symphoricarpus), a „szép-asszony- vagy kisasszony tenyere” (Lupinus) neve. Érdekes, hogy a jakabi pusztán farkasalmának nevezik a szamárkórót (Echinops), holott az ország területén az az Aristolochiának a hivatalos neve.

Am szedjünk még Móra virágcsokrából.

Ilyen kevésé ismert növényneveket is feljegyzett Móra, mint: „csermely fintor” (Melampyrum), „kalinca-kacskanak” (Ajuga), „vadkáposzta” (Erysimum diffusum) stb. A „daruhájnak” (Sonchus oleraceus) gyermekversikéjét is följegyzte: „Nyúlháj, daruháj... majd meggyógyul, ha nem fáj!” Gyermekkorában „bőrök-gyökérnek” mondták a gyermekek kedvelt „sípfü”-vét a mérges bürköt (Conium maculatum). A csalának

⁵⁶ Moesz i. m.

⁵⁷ Moesz Gusztáv: A Kiskunság és Jászság néhány növényneve. Magyar Nyelv. 1927. 67. l.

közül a holtcsalánt (Lamium) nem ismerik annyira a kiskunsági tájon, mint inkább a csípős csalánt (Urtica), „csana“ vagy „csanya“ néven. Az író édesanyja, aki félegyházi születésű volt, ebszőlőnek mondta a Solanum nigrum-ot, míg apja, aki jászberényi, kalinkának nevezte.

Legtöbb növénynél megemlíti kiskunsági népi használatát, orvoslási módját, illetőleg néprajzi érdekességét is. A mécsvirág leveleit pipadohánynak használják, a csormolyás búzalisztból jóízű, de kékesfekete kenyeret sütnek, a Sedum acre (varjúháj) sárga virágát koszorúba kötve, képek fölé, tükör fölé aggatják mint „élő füvet“ stb.

Nem foglalkozhatom itt részletesebben a Moesz Gusztáv által megfejtett Móra-növényekkel, mint álomparéj, bárányparéj, kakastaréj, kék deréce, pimpimparé, szagos istenfű stb., csupán kiegészítésül közlöm, hogy az ő előtte egyedül még ismeretlen „szamárszemöldökefű“ nevét maga Móra adja meg: „A Zinnia is amerikai származású... szerencsétlenül nevezték el rézvirágnak, mert semmi köze a – cinnhez; egy Zinn nevű német tudósról keresztelték el... a mi utcánk öregasszonyai zamárszemöldöke-nek nevezték el a borzas közepű virágot.“⁵⁸

Móra egész életében nagyon szerette a fákat, ezekben látta írói szimbolumát is. Nála jobban talán senki nem értette meg ezt: „Prunus padus – ahogy a tudósok mondják, zelnice annak, aki a szép szavakat szereti, madárcseresznye, ahogy a pesti gyerek hívja. Ez az én cseresznyefám, ez a magyar irodalom fája, ezt ültették száz esztendővel ezelőtt a keszthelyi első helikoni ünnepen az öreg Kazinczy tiszteletére... végtzfának... a gyümölcse akkora, mint a borsószem, fekete és kesernyészfanyar!“⁵⁹

A virágok szerelmese volt egész életében. Pipacs, búzavirág, pipitér – ezek voltak kedvenc virágai, első pajtásai tipegő gyermekkorában az aranyszínű homokon. Ha három hold földcskére tellett volna életében, egészen bizonyosan az egyiket a pipacs hivalkodó égőpirosával, a másikat a búzavirág azúrjával vetette volna be, a harmadikon pedig a pipitér vidám virágszőnyegét gondozta volna... A szegedi egyetemi fűvészkertben sokáig, külön táblákban, egymás mellett meg voltak ezek a virágok, egy táblán a felírással: Móra Ferenc virágai.

A virágok szerelmését, amikor Szegedre érkezett „Danae aranyesője“, a Forsythia aranyásárga virága fogadta – s 32 esztendő múltán ugyanez az aranyeső bűcsúztatta halálos ágyánál örök pihenésre készülő fáradt szempilláit, amelyet a fűvészkerti melegházban, Móra tiszteletére mesterségesen virágoztattak.

Csongor Győző

FERENC MÓRA UND DIE NATURWISSENSCHAFTEN

(Ferenc Móra als Naturforscher)

Verfasser entwirft von einer neuen Seite ein Porträt von dem ehemaligen Direktor des Szegeder Museums, dessen Namen es heute auch trägt. Auf der Universität waren die Naturwissenschaften das Fachstudium Móras, er hätte Gymnasiallehrer werden sollen, doch wurde er von dem Schicksal auf andere Wege gedrängt. Er ist Journalist, dann Schriftsteller, dann Direktor unseres Museums geworden, in welcher Stellung er sich dem Studium der Archäologie hingab, in dessen Tätigkeit sich seine naturwissenschaftliche Schulung bis zum Ende seines

⁵⁸ A magyarság virágai.

⁵⁹ Virágzik a fám. Georgikon c. kötetből.

Lebens widerspiegelte. Verfasser bespricht eingehend ein Lehrbuch Móras für höhere Schulen und die Umstände seiner Erscheinung, das von Móra 1908 unter dem Titel „Természetrájt“ (‘Naturwissenschaften’) herausgegeben wurde. Zu seiner Wirksamkeit als eines progressiv eingestellten Naturwissenschaftlers gehört noch seine mutige Stellungnahme für den Darwinismus in der Tagespresse. Die naturwissenschaftliche Sammlung des Museums blieb immer eine Herzensangelegenheit Móras. Die Botanik, die „scientia amabilis“ stand ihm am nächsten, er tat vieles für ihre Popularisierung. Wie seine Studie „A Kiskunság flórájáról“ (‘Über die Flora des Kiskunság’) bezeugt, beschäftigte er sich auch mit der Sammlung von Pflanzennamen bei dem Volke.

Győző Csongor